

Van: [REDACTED]
Aan: [Landelijk gebied](#)
Onderwerp: zienswijze Programma Landelijk Gebied
Datum: vrijdag 12 december 2025 21:29:29

Aan:
Provincie Zeeland
t.a.v. Programma Landelijk Gebied,
Postbus 6001,
4330 LA Middelburg

Per mail verzonden.

Geachte heer/mevrouw,

Aan de [REDACTED] hebben wij al lange tijd een camping. Deze ligt in een omgeving tegen van Natura 2000.

In de jaren '90 van de vorige eeuw is deze omgeving aangewezen om te ontwikkelen naar (nieuwe) natuur.

Voor de ter plaatse aanwezige recreatieondernemers was en is er de mogelijkheid om de bestaande locatie te verlaten en te verhuizen naar een nieuwe locatie.

De gemeente [REDACTED] heeft daarvoor een compensatielocatie aan de [REDACTED] in [REDACTED].

Samen met de gemeente zijn we vanaf 2012 gestart met het onderzoek om onze camping te verplaatsen naar deze compensatielocatie.

Voor dit gebied is in samenwerking met alle stakeholders, waaronder de provincie en gemeente, een Gebiedsvisie vastgesteld.

Het plan dat wij voor deze locatie hebben ontwikkeld is geheel conform de uitgangspunten van deze Gebiedsvisie.

Met gebruikmaking van intern salderen was er ten aanzien van stikstof geen probleem voor de verplaatsing en realisatie van de recreatieve ontwikkeling.

Sinds de uitspraak van december vorig jaar waarin intern salderen niet zonder meer mogelijk is ligt het stil en zoeken we naar een oplossing.

Als dat niet kan op de nieuwe locatie dan op onze huidige locatie aan [REDACTED].

We ondersteunen de plannen voor stikstofreductie, natuurinclusief ontwikkelen, enz.

Echter, we hebben met de gemeente het initiatief genomen voor deze verplaatsing maar het lijkt er op dat we daardoor nu noch op de compensatielocatie noch op de bestaande locatie verder komen.

Ik kan in het Programma Landelijk Gebied niet terugvinden of dit nu direct consequenties heeft voor onze positie/locatie. Daarom wil ik hierbij aangeven dat, voorzover daar uit zou voortvloeien dat dit negatieve consequenties voor ons heeft, we daartegen bezwaar hebben. Er wordt in diverse stukken gesproken over dwingende maatregelen en intrekken van vergunningen. Dat komt wel heel tegenstrijdig over wanneer we al die jaren met elkaar hebben geprobeerd het doel te bereiken dat eerder is geformuleerd. Ik kan niet overzien of dit Programma ons gaat schaden en om die reden stuur ik dit op als zienswijze.

We willen graag meedenken en met gemeente en provincie zoeken naar een goede oplossing. Indien mogelijk op de locatie [REDACTED] en anders op de

[Redacted]

Ik ben graag tot verdere toelichting en overleg bereid.

Met vriendelijke groet,

Camping Beukenhorst,

[Redacted]
[Redacted]
[Redacted] [Redacted]

Telefoon: 06-[Redacted]

Sint Maartendijk 8 december 2025.

Onderwerp: Zienswijze met betrekking tot het buitengebied van het Eiland Tholen en Sint Philipsland.

Geacht meneer /mevrouw .

Hierbij doe ik u toekomen mijn zienswijze met betrekking tot het Programma Landelijk Gebied, van de Provincie Zeeland, mede gelet op de Participatie Wet.

Mijn gegevens zijn: [REDACTED], geboren [REDACTED], te [REDACTED]
[REDACTED] wonende [REDACTED] te [REDACTED]

Gelet op eigen ervaringen en publicaties in lokale kranten en reacties van de lokale bevolking wens ik mijn visie met betrekking tot beperkende maatregelen voor de bevolking aan u kenbaar te maken.

1. Op 19 mei 2025 zag ik dat aan de zeedijk te Sint Maartensdijk bij de Kastelijnsweg een bord was geplaatst met daarop de mededeling dat de dijk was afgesloten tot, volgens de afbeelding , de Pilootweg te Stavenisse. Een tijdvak/periode was niet aangegeven.

In het aangeduide dijkvak ligt tussen dijkpaal 972 en dijkpaal 958, een wandelpad. Dit wandelpad was voorheen een betegeld fietspad. Over de tegels van dit fietspad zijn in 2008, door middel van invloeden natuurverenigingen en of milieu bewegingen, graszoden aangebracht en werd het afgesloten voor fietsers. Er is nooit voor zover ik weet een publicatie hierover geweest.

Tijdens mijn wandelingen langs dit dijkvak, wandelpad zoals aangeduid door de Nederlandse wandelvereniging op de toegangspalen van dit pad, heb ik geconstateerd dat de vogels in het gebied niet opvlogen of massaal het luchtruim kozen dan wel op enige wijze werden verstoord.

Verstoring van vogels door wandelende of fietsende mensen in het aangeduide gebied lijkt me zeer onwaarschijnlijk.

Verder heb ik aan de zeedijk wezels en of hermelijnen gezien naast een toename van roofvogels. Allemaal nestrovers.

Vermoedelijk is een grootgedeelte van de populatie vogels verhuist naar de aan de binnenzijde van de zeedijken, al dan niet door Staatsbosbeheer, aangelegde

en door de bevolking bekostigde natuurgebieden, langs vrijwel alle Thoolse zeedijken.

Dit zijn onder andere:

Natuurgebied ter hoogte van de Gortzakweg nabij de Oesterdam.

Natuurgebied tussen de Schelphoekse weg en de Gatweg (Scherpenisse)

Natuurgebied de Pluimpot.

Natuurgebied ter hoogte van de Heideweg en de Derde dijk

Natuurgebied van Haaftenpolder (Sint Annaland- Oud Vossemeer)

Natuurgebied de Rammengors tussen Tholen en Sint Philipsland.

Vanuit deze gebieden foerageren deze vogels op de droogvallende slikken van de Oosterschelde.

Uit onderzoek is gebleken dat deze borden zijn geplaatst door Stichting Nationaal Park de Oosterschelde, wat is opgegaan in Stichting Zeeuws Landschap. Verder bleek dat de geplaatste borden permanent zouden blijven staan. Omdat de borden verbodsbepalingen inhouden. Heb ik hiertegen een bezwaarschrift ingediend bij het Waterschap Schelde Stroom, beheerder van de dijkvakken. Uit verder onderzoek bij de gemeente Tholen bleek dat er in overleg met het Nationaal Park Oosterschelde wel verbodsbepalingen werden genoemd maar dat wandelen werd toegestaan. Hier werd echter geen bekendheid aan gegeven in verband met verwachte drukte tijdens het recreatie seizoen.?? (Bijlage 1 en 2)

Dezelfde bebording, met verbodsbepalingen, is geplaatst aan het fietspad buitendijks ter hoogte van het gemaal De Luyster te Sint Philipsland tot aan het Veerplein bij Anna Jacoba polder.

Het afsluiten van de genoemde dijkvakken is een vrijheid beperkende maatregel die geen enkel doel dient. Het heeft geen enkele invloed op de vogelstand. Op de genoemde trajecten kunnen de voor de nesten van de bontbekplevieren door flexrasters beschermende maatregelen worden getroffen tijdens het broedseizoen. Zoals ook wordt gedaan in het fiets traject tussen Stavenisse en Sint Annaland. Die daarna weer kunnen worden weggehaald. Voor de aan de genoemde dijktrajecten liggende slikplaten en schorregebieden geldt immers al een betredingsverbod.

In een bericht in de Eendrachtbode van 19 juni 2025 wordt door de Natuurvereniging Tholen onder meer vermeld dat de borden zijn geplaatst zodat de vogels meer rust krijgen. Gebleken is dat gedurende het broed seizoen de

dijken gewoon worden gemaaid en het hooi wordt geperst. Door landbouw machines die meer geluid produceren dan een dozijn fietsers.

Ik stel voor de bebordingen te verwijderen en geasfalteerde fietspaden op die trajecten aan te leggen. Een deel van de verharding is reeds aangebracht zodat alleen een toplaag nodig is en fietsen mogelijk wordt.

Door de vogelgriep is er meer vogelsterfte en loopt de populatie meer terug dan door enig handelen van de mens.

2 Zeegroente snijden.

Met betrekking tot zeegroente snijden ben ik van mening dat er te veel beperkingen worden opgelegd.

Deze lokale traditie die hoofdzakelijk op de schorren van Zeeland plaatsvindt en dan wel normaliter in de periode van april tot en met juli. Waarbij opgemerkt wordt dat dit mede afhankelijk van de weersomstandigheden is. Hierbij moet verder bedacht worden dat lamsoren reeds in april kan worden gesneden en zeekraal meestal vanaf de tweede helft van mei.

Dat dit al een langdurige traditie is mag onder meer blijken uit een artikel uit het blad “Zeeuws Weerzien” nr 26 zevende jaargang. Najaar 2025 pagina 7 waar een foto is afgebeeld van omstreeks 1920 van zeekraal snijdende vrouwen uit Arnemuiden.(Bijlage 6)

Dat zeekraal eigenlijk niet in het najaar / nazomer gesneden moet worden mag blijken uit het interview in het blad Terdege van 21 oktober 2025 pagina 61 ,de mededeling van de gids bij Staatbosbeheer en Natuurvereniging Tholen, [REDACTED] [REDACTED] die de zeekraal niet meer snijdt na de langste dag (21 juni). (Bijlage 3)

Vastgesteld kan naar mijn mening worden dat hier sprake is van lokale gebruiken is een bepaalde periode van het jaar in een bepaald gebied en er sprake kan zijn van cultureel erfgoed. Indien dit erkend wordt hebben we te maken met een van de rechtsbronnen van ons Nederlands recht, namelijk gewoonte recht. Deze rechtsvorm zal naast de internationale verdragen (Natura 2000) en andere Nederlandse milieu wetgeving toegepast dienen te worden.

Het instellen van een vergunning periode in het jaar 2026 vanaf 15 juli 2026 getuigd van geen enkele kennis met betrekking tot het zeegroente snijden noch van rekening houden met gevoelens van de lokale bevolking over cultureel erfgoed. (Bijlage 4 en 5 en 7)

Er kan wel beschermd worden met wetgeving maar op geen enkele wijze wordt genoemd welke wetgeving, welke artikelen, noch van welke sancties op overtredingen staan.

Resume:

Ik ben van mening dat geasfalteerde fietspaden dienen te worden aangelegd van Sint Maartensdijk buitendijks naar Stavenisse en dat alle bebording die dit belemmert wordt verwijderd. Dit zelfde voor het traject tussen het gemaal te Sint Philipsland en het Veerplein te Anna Jacoba Polder. Voorstelbaar is deze fietspaden uitsluitend voor fietsers of elektrische fietsen en andere elektrische voertuigen toe te laten. Verbrandingsmotoren verbieden.

Met betrekking tot het zeegroente snijden de hoeveelheid toegelaten zeegroente te vermeerderen van 1 naar 2 kilo.

Van de toegelaten gebieden Sint Annaland, Rattenkaai, en Sint Philipsland Oost (Slaak) hiervan de vergunde oppervlakten te verdubbelen.

Vergunning te verstrekken aan uitsluitend ingezetenen van Zeeland.

Het aantal vergunningen vermeerderen naar 500.

Nog meer inkrimpen van mogelijkheden voor de lokale bevolking om buitendijks te fietsen of zeegroente te snijden zal draagvlak voor ander bestuurlijke besluiten erg verminderen.

Een positieve situatie zal voor fietsers ontstaan in het buiten gebied van Tholen en Sint Philipsland, met aangesloten fiets en wandelroutes, op deze manier kan door de bevolking en in de recreatie periode worden genoten van de Oosterschelde en de hieraan door hen betaalde en aangelegde natuurgebieden.

Als bijlagen worden bijgevoegd:

1 Plaatsing bordenverboden gebied Eendrachtbode 19 juni 2025

2 Bevestiging van plaatsen van de borden door Nationaal Park Oosterschelde 4-8-2025.

3 Interview Natuurgids [REDACTED] Terdege 21-10-2025 mbt snijperiode.

4 Cultureel erfgoed. Eendrachtbode 27 november 2025.

5 Betwisting juiste gegeven in Arcade rapport en desinteresse van de vergunning Verstrekkers. Eendrachtbode 27 november pag 9.

6 Artikel uit het blad Zeeuws Weerzien over de eeuwen oude traditie van het zeekraal snijden met een foto van vrouwen op de schorren rond 1920.

7. Schrijven van november 2025 in de Eendrachtbode met betrekking tot het tijdstip van 15 juli 2026 tot 31 augustus 2026. Een veel te late periode voor het snijden van zeegroente.

Aldus, opgemaakt te Sint Maartensdijk op 8 december 2025

Onderwerp 8 Zienswijze met betrekking tot het
buitengebied Gem. Tholen

Beste de heer / mevrouw,

Graag doe ik mijn zienswijze met betrekking
tot het Programma Landelijk Gebied, mede gelet
op de Participatie Wet

Gelet op eigen ervaringen en publicatie in de
lokale dagbladen en de vele reacties van de
lokale bevolking in Tholen wens ik mijn visie
tot beperkende maatregelen voor de bevolking
aan u kenbaar te maken.

Op diverse dijkvakken in ons gebied staan bor-
den geplaatst afgesloten voor wandelaars en
zwemmers. Daar is nooit communicatie over geweest.

Ook in St. Philipsland staan deze borden, waar men
buitendijks mag fietsen !

Zeegreenter snijden in Tholen is er bijna geen
locatie waar me kan snijden en dan nog het
nieuwe snijmomenten van 13-07 - 31-08
dit is een ontmoedigingsbeleid, treurig !

Als ondergetekende heb ik ingesproken bij de com. Ruimte van de Provincie Zeeland en ben zelf in Middelburg voor de Rechtbank geweest om dit aan de orde te brengen, helaas geen respojt !

De jarenlange traditie en cultureel erfgoed wordt door enkele bestuurders en natuurorganisatie de nek omgekeerd.

Er kan wel beschermd worden met wetgeving maar op geen enkele wijze wordt genoemd welke wetgeving, welke artikelen, noch van welke sancties op overtreding staan.

Zelf de gem. Tholen met andere gemeenten in Zeeland staan inrecht in deze zaak met de Provincie Zeeland !

Wij maken bezwaar tegen al deze plannen m.b.t. de zienswijze tot het buitengebied in Tholen en omstreken.

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

Provincie Zeeland

t.a.v

Programma Landelijk Gebied

Postbus 6001

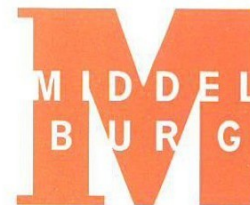
4330 LA Middelburg

R5200 - #X85040X#00#0000#

Gemeente Middelburg
Leefomgeving

Kanaalweg 3
Postbus 6000
4330 LA Middelburg

Tel 14 0118
Fax (0118) 623 717
info@middelburg.nl
www.middelburg.nl

Gedeputeerde Staten van Zeeland
Postbus 6001
4330 LA MIDDELBURG

uw kenmerk
--

uw brief van
--

ons kenmerk
991192

bijlage(n)

contactpersoon
[REDACTED]

doorkiesnummer
+31118675210

datum
10 december 2025

datum verzending
16 december 2025

onderwerp
Zienswijze Ontwerp Programma Landelijk Gebied Provincie Zeeland

Geacht college,

Om te beginnen spreken wij onze waardering uit voor dit Ontwerp Programma Landelijk Gebied Provincie Zeeland omdat het getuigt van veel ambitie. Dit blijkt met name uit het grote aantal uit te voeren maatregelen dat moet leiden tot een gezond en toekomstbestendig landelijk gebied. Maar hiernaast maken wij graag gebruik van de gelegenheid om enkele vragen en opmerkingen te maken over punten die ons in het Ontwerp Programma opgevallen zijn.

Zeeland staat voor grote uitdagingen in het landelijk gebied. De natuur moet herstellen, veel water is vervuild, er is gebrek aan zoet water en de gevolgen van de klimaatverandering worden steeds duidelijker. In de Zeeuwse Omgevingsvisie zijn vier ambities geformuleerd voor 2050 om deze uitdagingen het hoofd te bieden. Twee ambities ('Balans in de grote wateren en het landelijk gebied' en 'Klimaatbestendig en CO₂ neutraal Zeeland') zijn uitgewerkt in het Ontwerp Programma.

Het eerste dat ons opviel is dat er in dit Ontwerp Programma nauwelijks maatregelen opgenomen zijn om de stikstofuitstoot te verminderen. Het merendeel van de maatregelen die in het Ontwerp Programma opgenomen zijn, moet leiden tot volhoudbare landbouw, herstel, verbetering en uitbreiding van de natuur, schoon oppervlaktewater en de beschikbaarheid van zoetwater. Wij verwachten echter dat de uitvoering van deze maatregelen alleen tot verbetering van de natuur in het landelijk gebied zal leiden, als ook de stikstofuitstoot teruggedrongen wordt. Precies dit baart ons zorgen. Wij realiseren ons dat u voor het terugdringen van de stikstofuitstoot afhankelijk bent van het beleid van de Rijksoverheid. Desondanks was onze verwachting dat dit Programma, naast de uitvoering van herstel- en verbetermaatregelen, zou focussen op het treffen van bronmaatregelen om de stikstofuitstoot te verminderen. In die zin stelt het Ontwerp

onderwerp
Zienswijze Ontwerp Programma Landelijk Gebied Provincie Zeeland

Programma ons teleur. Wij spreken de hoop uit dat het nieuwe kabinet het voortouw zal nemen om spoedig het beleid vast te stellen dat Zeeland de benodigde handvatten biedt die nodig zijn om het stikstofstofprobleem op te lossen. In verband hiermee lijkt het ons heel verstandig om het voorgenomen besluit over dit Ontwerp Programma uit te stellen in afwachting van het nieuwe beleid van de Rijksoverheid.

Verder vragen wij ons af of in hoeverre de uitvoering van dit Programma haalbaar is. De veelheid aan maatregelen die in dit Programma opgenomen zijn, zal namelijk veel capaciteit en middelen vergen. Is er langdurig capaciteit beschikbaar om deze maatregelen uit te werken en uit te voeren? En zijn er voldoende financiële middelen beschikbaar? Het viel ons namelijk op dat de dekking voor de uitvoering van diverse maatregelen nog niet bekend is. Capaciteit en middelen lijken ons zaken die voor de uitvoering van dit Programma essentieel zijn.

In het Ontwerp Programma wordt ook gesproken over de realisatie van 410 ha bos. Op dit moment onderzoeken wij de haalbaarheid van een energielandschap langs de Sloerand. Als uit dit onderzoek volgt dat het energielandschap haalbaar is, doen wij u de suggestie om een deel van dit bos te laten landen in het energielandschap. Onze vraag is of u open staat voor deze suggestie.

Ten slotte vragen wij aandacht voor het volgende. Een deel van de maatregelen die in het Programma opgenomen zijn, is gebaseerd op de doelen uit diverse andere documenten. Bijvoorbeeld de Zeeuwse Omgevingsvisie, het Regionaal waterprogramma, de Vogel- en Habitatrichtlijn, het Programma Natuur, de Provinciale Omgevingsverordening, de Zeeuwse Bosvisie, de opgave voor Groenblauwe dooradering, het Uitvoeringsprogramma Landelijk Gebied en het concept Zeeuws gebiedsprogramma. Het zou helpen als de maatregelen die uit deze documenten afkomstig zijn, in het Programma getoond worden via Regels op de kaart van het Omgevingsloket. Maar minimaal door in het Programma de hyperlinks van al deze documenten op te nemen.

Hoogachtend,
Burgemeester en wethouders van Middelburg,
namens hen,

Strategisch adviseur

Provincie Zeeland
Postbus 6001
4330 LA MIDDELBURG

datum : 16 december 2025
uw brief van : --
uw kenmerk : --
ons kenmerk : 25U.02903 **25U.02903**
behandeld door :
doorkiesnummer :
afdeling : Ruimtelijke Ontwikkeling

onderwerp: Zienswijze Programma Landelijk Gebied

Geacht college van Gedeputeerde Staten,

Algemeen

Wij hebben heeft kennisgenomen van het ontwerp Programma Landelijk Gebied van de provincie Zeeland (PLG) en via deze brief maken wij gebruik van de mogelijkheid om zienswijzen in te dienen tegen het PLG.

Wij waarderen de inzet van de provincie Zeeland om te komen tot een integrale aanpak voor natuurherstel, waterkwaliteit en klimaatbestendigheid. Wij onderschrijven het belang van een structurele reductie van stikstofemissies en stikstofdepositie als randvoorwaarde voor natuurherstel en juridische houdbaarheid van ruimtelijke ontwikkelingen.

Tegelijkertijd vinden we het belangrijk dat de voorgestelde maatregelen (m.b.t. stikstofreductie) voldoende ruimte laten voor lokaal maatwerk, gebiedsspecifieke omstandigheden en maatschappelijke uitvoerbaarheid.

Veers belang bij de stikstofopgave

De gemeente Veere kenmerkt zich door een combinatie van kwetsbare kust- en natuurgebieden, agrarisch gebruik van het buitengebied en een sterke recreatieve en toeristische functie.

De stikstofproblematiek raakt in de gemeente Veere zowel de kwaliteit van natuurgebieden als de ontwikkelruimte voor woningbouw, recreatieve voorzieningen en agrarische bedrijfsvoering. Vanuit die positie vinden wij het essentieel dat stikstofreductie niet uitsluitend sectoraal benaderd wordt, maar gebiedsgericht en evenwichtig.

Lokaal maatwerk en gebiedsgerichte aanpak

Wij verzoeken u:

1. expliciet te borgen dat stikstofmaatregelen gebiedsgericht worden uitgewerkt en niet via generieke uniformering voor geheel Zeeland;
2. rekening te houden met lokale verschillen in depositiedruk, bodem- en watercondities en landschappelijke waarden binnen de gemeente Veere;
3. gemeenten structureel te betrekken bij de nadere uitwerking van gebiedsplannen en uitvoeringsagenda's.

Landbouw en economische vitaliteit

Wij benadrukken het belang van een toekomstbestendige agrarische sector. Bij maatregelen gericht op reductie van ammoniakemissies verzoeken wij u:

1. prioriteit te geven aan stimulerende instrumenten (subsidies, innovatie, vrijwillige regelingen) boven uitsluitend beperkende maatregelen;
2. duidelijkheid te verschaffen over de samenhang tussen vrijwilligheid en eventuele toekomstige verplichtingen;
3. voldoende financiële en juridische zekerheid te creëren voor agrariërs die investeren in emissiereducerende technieken.

Wij vinden het van belang dat de landbouwtransitie niet leidt tot onomkeerbare vershraling van het platteland of verlies van landschappelijke kwaliteit.

Juridische borging en Uitvoerbaarheid

Wij constateren dat onzekerheid over stikstofregulering directe invloed heeft op de uitvoerbaarheid van gemeentelijke woningbouw- en infrastructuurprojecten. Daarom verzoeken wij u:

1. explicieter aan te geven hoe het PLG bijdraagt aan het creëren van juridisch houdbare ontwikkelruimte;
2. duidelijkheid te verschaffen over monitoring, depositieberekeningen en de wijze waarop resultaten worden vertaald naar vergunningverlening en ruimtelijke besluitvorming;
3. een heldere koppeling te maken tussen provinciale maatregelen en gemeentelijke planvorming.

Adaptief plan

Wij verzoeken u om het PLG als adaptief programma in te richten, met ruimte voor bijsturen op basis van meetresultaten en lokale effecten.

Verzoek

Wij verzoeken u de om bij de vaststelling van het definitieve Programma Landelijk Gebied, de bovengenoemde aandachtspunten te betrekken en de positie van gemeenten (niet alleen de gemeente Veere) als volwaardige partner in de gebiedsgerichte aanpak te versterken. Verder vragen wij u ook om in overleg te treden met ons over de concrete uitwerking van de stikstofmaatregelen voor het grondgebied van de gemeente Veere. Wij zijn bereid om deze zienswijze nader toe te lichten.

Met vriendelijke groet,
Burgemeester en wethouders van Veere,
namens het college,
Afdelingshoofd Ruimtelijke Ontwikkeling,

Provincie Zeeland
T.a.v. Programma Landelijk Gebied
Postbus 6001
4330 LA Middelburg

Datum
16 december 2025

Onderwerp
Zienswijze ZLTO op Ontwerp Programma
Landelijk Gebied Provincie Zeeland

Contact
[redacted]@zlto.nl

Kenmerk
25nooste350ilo

Betreft: Formele zienswijze op het Ontwerp Programma Landelijk Gebied Provincie Zeeland, ter inzage van 4 november 2025 t/m 16 december 2025.

1. INLEIDING EN KERNSAMENVATTING

ZLTO onderschrijft het integrale en zelfbindende karakter van het Ontwerp Programma Landelijk Gebied (hierna: het Programma). Wij zien het Programma als een belangrijke kapstok voor maatregelen, projecten en middelen die boeren in Zeeland in staat stellen om mee te bewegen met opgaven voor natuur, water, klimaatadaptatie en een volhoudbare landbouw. Onze inzet is gericht op haalbare, uitvoerbare en betaalbare maatregelen, met oog voor het verdienvermogen van de boer en een stimulerende rol van de provincie.

- Structurele betrokkenheid van ZLTO in kennisonwikkelingstrajecten en het programma interbestuurlijk netwerk toekomstige landbouw van de Zuidwestelijke Delta om dubbel werk te voorkomen en het netwerk maximaal te benutten.
- Nuancering van de uitleg van de Kritische Depositiewaarde (KDW): de KDW markeert het risico op negatieve effecten; zij is geen absolute 'draagkracht' van natuur.
- Snellere herstart van vergunningverlening buiten de invloedzones van zwaar overbelaste Natura 2000-gebieden, zodra >95% van de hexagonen niet langer overbelast zijn.
- Actieve provinciale rol bij legalisatie van PAS-melders buiten de invloedzones van Manteling van Walcheren, Kop van Schouwen en Brabantse Wal.
- Uitwerking van een transitiepad voor hoogproductieve landbouw, als complement op regeneratieve en natuurinclusieve trajecten.
- Expliciete opname van glastuinbouw als thema en doelgroep in 'Van grond tot gewas' en in zero-emissie ambities.
- Herziening van maatregel G3 (spuitvrije zones): inzetten op innovatie en driftreductie, met risicogestuurde oplossingen in plaats van generieke zoneringen.
- Energie expliciet verankeren in het Programma: groen gas & mestverwaarding, elektrificatie en laadinfrastructuur, en biobased teelten met energie/koolstofkoppelingen.

- Fruitteelt: waterzekerheid via Evides landbouwwaterleiding, uitvoerbaarheid zonder bovenwettelijke druk, heldere definities van duurzaamheid en keuzevrijheid in teeltsystemen.

2. KENNIS EN INNOVATIE: ZLTO STRUCTUREEL AAN TAFEL

Het Programma erkent de centrale rol van praktijkkennis, onderwijs en demo's; Proefboerderij Rusthoeve wordt terecht expliciet genoemd als spil. Wij vragen GS om ook ZLTO als belangenbehartiger en kennispartner expliciet en automatisch te betrekken bij alle kennisontwikkelingstrajecten (bodem, water, biodiversiteit, ketens) en bij het Zuidwestelijke Delta landbouwspoor. Dit voorkomt dubbel werk, zorgt voor opschaling via onze leden en borgt dat maatregelen landen op het erf.

3. STIKSTOF EN KDW: PRECISIE EN PROPORTIONALITEIT

De KDW is een risicogrens waaronder negatieve effecten niet aannemelijk zijn; zij is geen absolute biologische maximum. Daarmee wordt doelsturing beter verankerd en blijft ruimte voor effectgerichte maatregelen (beheer, hydrologie, recreatie, exotenbeheer) naast emissiereductie.

4. VERGUNNINGVERLENING: GEBIEDSGERICHT HERVATTEN WAAR HET KAN

ZLTO stelt voor om in het Programma op te nemen dat vergunningverlening in gebieden waar meer dan 95% van de hexagonen niet langer overbelast zijn, weer hervat wordt. Dat kan worden gecombineerd met gebiedsspecifieke stikstofplannen voor Kop van Schouwen en Manteling van Walcheren, en een duidelijke werkafpraak met het crisisteam natuurherstel en stikstof.

5. PAS-MELDERS: PROVINCIALE VERANTWOORDELIJKHEID BENUTTEN

Aanvullend op de Rijkslijn verzoekt ZLTO om een provinciaal traject voor legalisatie van PAS-melders buiten de invloedzones van Manteling van Walcheren, Kop van Schouwen en de Brabantse Wal, inclusief zaakbegeleiding, innovatie en benutting van vrijgevallen stikstofruimte.

6. ZOETWATERBESCHIKBAARHEID

Om zoetwater goed te benutten is het belangrijk om in te zetten op infiltratie in de ondergrond. Dit gaat verder dan peilgestuurde drainage. Denk ook aan het in overleg gaan met regio's om peilen hoger te houden en infiltratiepilots voor oppervlaktewater in geschikte ondergronden. Daarnaast willen we benadrukken dat het behoud van productieve landbouwgrond essentieel is. Het zou zonde zijn als deze ingeruild wordt voor inefficiënte waterbuffers in de vorm van moerasgebieden. Wij pleiten daarom voor oplossingen die zowel

waterbeheer als landbouwproductiviteit versterken, zoals slimme infiltratiesystemen en regionale samenwerking.

7. TRANSITIEPAD HOOGPRODUCTIEVE LANDBOUW

Naast regeneratieve landbouw, KPI/doelsturing en kringlooplandbouw vraagt de akkerbouw om een expliciet transitiepad voor hoogproductieve systemen: (i) precisielandbouw en fertigratie, (ii) bodemstructuur en Organische Stof-opbouw, (iii) datagedreven bemestings- en spuitbeslissingen, (iv) ketenafzet en prijzen, (v) koppeling met koolstofcertificering en KPI-beloning.

8. GLASTUINBOUW: OPNEMEN ALS EXPLICIET THEMA

Neem een aparte paragraaf op binnen 'Van grond tot gewas' voor glastuinbouw, inclusief de koppelingen met RES, elektrificatie, warmte- en CO₂-systemen, gesloten teelt, hergebruik van water en IPM.

9. KRINGLOOPLANDBOUW: REGIONALE SAMENHANG EN BODEMVRUCHTBAARHEID

ZLTO onderschrijft het belang van regionale kringlopen voor een duurzame landbouw. Daarbij bedoelen wij niet uitsluitend kringlopen binnen de provinciegrenzen, maar ook samenwerking met aangrenzende regio's en provincies. Dit is essentieel om grondstoffen, meststoffen en reststromen efficiënt te benutten en zo bij te dragen aan een robuuste, circulaire landbouwketen. Het realiseren van deze bredere kringlopen vraagt om flexibiliteit in beleid en afstemming tussen provincies, zodat ondernemers optimaal kunnen inspelen op beschikbare stromen en kansen. ZLTO pleit voor een regionale benadering waarin samenwerking akkerbouw–veehouderij en beschikbaarheid van organische mest voor bodemvruchtbaarheid centraal staan.

10. BIOLOGISCHE LANDBOUW: FOCUS OP MARKTONTWIKKELING

Opschaling moet marktgedreven zijn: stuur op keten/afzet, consumentenbewustzijn en kennis, zodat omschakeling economisch houdbaar is.

11. AGRARISCH NATUURBEHEER EN NIL: KANSEN BENOEMEN EN STIMULEREN

Vanuit ZLTO zien wij duidelijke kansen om agrarisch natuurbeheer en natuurinclusieve landbouw (NIL) te versterken. Wij pleiten voor een aanpak waarin stimuleren en belonen centraal staan, in plaats van afdwingen. Dit betekent dat leden die deze richting kiezen actief ondersteund moeten worden met:

- Kennisoverdracht en demonstraties om praktische toepassing te bevorderen.
- Innovatieve maatregelen zoals agroforestry, die bijdragen aan biodiversiteit en klimaatadaptatie.
- Samenwerking met collectieven, waterschappen en terreinbeherende organisaties (TBO's)

om synergie en schaalvoordelen te realiseren.

Om deze ambities waar te maken, zijn voldoende middelen en een ondersteunend beleidskader noodzakelijk. Alleen zo kunnen agrarische ondernemers die inzetten op natuurbeheer en NIL rekenen op een toekomstbestendige bedrijfsvoering en maatschappelijke waardering.

12. UITVOERING EN FINANCIERING: REALISTISCHE MEERJARIGE BORGING

Reserveer en borg meerjarige uitvoeringscapaciteit en budgetten bij de provincie; zonder stevige financiering komt doelbereik en investeringsbereidheid onder druk.

13. ENERGIE EN KLIMAATMITIGATIE: EXPLICIETE VERANKERING BINNEN HET PROGRAMMA

ZLTO verzoekt GS om energie expliciet te verankeren in 'Van grond tot gewas' en in de zero-emissie ambities, met duidelijke koppelingen naar RES, Zeeland in Stroomversnelling en OP-Zuid. Landbouw levert naast voedsel ook biobased materialen en hernieuwbare energie.

14. GROEN GAS EN MESTVERWAARDING: DUBBELE WINST VOOR STIKSTOF EN KLIMAAT

Neem een uitvoeringsspoor op onder G1 (Kringlooplandbouw) en G5 (Zero-emissie landbouw) voor vergisting en mestverwaarding: hernieuwbare energie, methaan/NH3-reductie, kunstmestvervanging, Organische Sof-opbouw en regionale kringloopsluiting. Koppel aan doelsturing/KPI's met juridische borging en monitoring.

15. ELEKTRIFICATIE LANDBOUWMACHINES EN LAADINFRASTRUCTUUR (G5/N12)

Stimuleer elektrificatie van landbouwmachines, intern transport en erflogistiek en realiseer laadinfrastructuur op boerenerf en regionale knooppunten. Koppel aan Schone Lucht Akkoord en RES, inclusief BBT-lijsten, coaching en audit/certificering.

16. BIOBASED TEELTEN EN KETENS: ENERGIE- EN KOOLSTOFKOPPELINGEN

Verbind biobased teelten (vlas, miscanthus, hennep, stro) expliciet aan energie/koolstofdoelen: benut reststromen, maak ketenafspraken met bouw/industrie (embedded carbon) en veranker in de Economische Agenda/Building Balance (opnemen in G8 Ketens en waar relevant G9).

17. GOVERNANCE & FINANCIERING ENERGIE

Leg vast dat energie-initiatieven aansluiten bij RES en cofinanciering via ZIS/OP-Zuid/GLB-NSP. Benoem een coördinatiepunt 'energie in het landelijk gebied' (provincie/ZLTO) en stel prestatie-indicatoren op: kWh groen gas/jaar, ton CO2e vermeden, kg NH3/bedrijf gedaald, ha biobased teelt met afzetcontracten.

18. FRUITTEELT: WATERZEKERHEID, UITVOERBAARHEID EN KEUZEVRRIJHEID

ZLTO noemt de aandachtspunten uit de fruitteeltsector. Voor professionele teeltbedrijven is betrouwbare, betaalbare en kwalitatief geschikte watervoorziening een basisvoorwaarde. Wij verzoeken om het in stand houden en versterken van de landbouwwaterleiding (Evides, traject Midden-Zeeland), mogelijk gekoppeld aan buffering en opslag. Daarnaast vragen wij om geen bovenwettelijke verplichtingen op te leggen aan de fruitteelt, zodat innovaties in weerbare teeltsystemen, precisietechniek en middelenreductie binnen bedrijfseconomisch haalbare kaders kunnen doorgaan. Verder pleiten wij voor duidelijke, consistente duurzaamheidsdoelen en voor keuzevrijheid in teeltsystemen passend bij bodem, klimaat en afzet. Tot slot: beoordeel grootschalige omschakeling realistisch en voorkom eenzijdige omschakeldruk die het verdienvermogen ondermijnt.

19. Tekstvoorstellen voor directe opname

- “De Provincie borgt dat ZLTO als representatieve belangenbehartiger automatisch wordt betrokken bij alle kennisontwikkelingstrajecten en demo’s (bodem, water, biodiversiteit, ketens), inclusief de Zuidwestelijke Delta-programmalijnen, om doublures te voorkomen en opschaling te versnellen.”
- “De KDW wordt in dit Programma behandeld als risicogrens waaronder negatieve effecten op de instandhouding van natuurtypen niet aannemelijk zijn; doelsturing en effectgerichte maatregelen blijven centraal.”
- “In gebieden waar >95% van de hexagonen niet langer overbelast zijn, wordt vergunningverlening hervat, met gebiedsspecifieke uitwerking voor Kop van Schouwen en Manteling van Walcheren.”
- “Provincie Zeeland opent een traject voor legalisatie van PAS-melders buiten de invloedzones van Manteling van Walcheren, Kop van Schouwen en Brabantse Wal, inclusief zaakbegeleiding, innovatie en benutting van vrijgevallen stikstofruimte binnen de geldende juridische kaders.”
- “G3 wordt herijkt naar een risicogestuurd stelsel met driftreductie, stimulering inzet van best beschikbare technieken, realtime-adviezen en compensatie bij opbrengstderving.”
- “Binnen G1 en G5 wordt een uitvoeringsspoor voor vergisting en mestverwaarding opgenomen met monitoring en juridische borging.”
- “Onder G5/N12 wordt elektrificatie van landbouwmachines en erflogistiek gestimuleerd, inclusief laadinfrastructuur op boerenerf en regionale knooppunten, met steun- en auditregelingen.”
- “Binnen G8/G9 worden biobased teelten expliciet verbonden met energie- en koolstofdoelen: benutting reststromen, ketenafspraken met bouw/industrie en verankering in de Economische Agenda.”

- “De Provincie houdt de landbouwwaterleiding (Evides, traject Midden-Zeeland) in stand en betaalbaar, en koppelt die aan buffering en opslag; geen bovenwettelijke aanvullende verplichtingen voor fruitteelt en behoud van keuzevrijheid in teeltsystemen.”

20. SLOT

Met deze aanvullingen draagt het Programma aantoonbaar bij aan doelbereik voor natuur, water en klimaat, terwijl landbouwperspectief en uitvoerbaarheid zijn geborgd. ZLTO denkt en werkt graag constructief mee bij de verdere uitwerking.

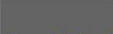
Namens ZLTO,

Joris Baecke
Vicevoorzitter

Kathleen Goense
Algemeen directeur

Van:
Aan: [Landelijk gebied](#)
Onderwerp: Zienswijze NFO Ontwerp Programma Landelijk Gebied
Datum: dinsdag 16 december 2025 13:04:49
Bijlagen: [image006.jpg](#)
[image007.jpg](#)
[image008.png](#)
[image009.png](#)
[image010.png](#)
[image011.jpg](#)
[image001.jpg](#)
[image002.png](#)
[image003.png](#)
[image004.png](#)
[image005.png](#)

Geachte leden van GS en PS,

Dank voor de mogelijkheid om te reageren op het Programma Landelijk Gebied. De Koninklijke Nederlandse Fruittelers Organisatie (NFO) herkent het belang van een toekomstbestendig landelijk gebied en werkt dagelijks aan verdere verduurzaming. Tegelijkertijd vragen wij aandacht voor uitvoerbaarheid, betaalbaarheid en het behoud van perspectief voor professionele teeltbedrijven. De stapeling van maatschappelijke ambities is enorm, dat is voelbaar in het ZPLG, als fruitteeltsector lopen we het risico in de knel te komen. Ontwikkelingen vanuit de EU, Rijk, gemeenten provincie, drinkwaterbedrijven, omgevingsdiensten, waterschappen, retail en ga zo maar door, komen uiteindelijk vaak op het bordje van de sector terecht. Oog voor die ontwikkeling is nodig. De fruitteelt heeft als meerjarige teelt behoefte aan meerjarige duidelijkheid. De fruitteelt werkt aan een gezond betaalbaar lokaal geteeld prachtproduct er moet ruimte blijven om dat op een fatsoenlijke manier te kunnen. De NFO onderschrijft ook de zienswijze van de ZLTO.

1. Voortgaande ontwikkeling van de fruitteelt: hogere arbeidsproductiviteit en minder gewasbescherming

De fruitteelt is aantoonbaar bezig met innovaties die leiden tot een hogere arbeidsproductiviteit, onder meer om de afhankelijkheid van internationale medewerkers te verminderen. Daarnaast investeren bedrijven in weerbare teeltsystemen, precisietechniek en een doorontwikkeling van verdere middelenreductie. De sector is daarmee onderweg, maar nog niet (nooit) uitontwikkeld.

-In het ZPLG wordt geen tempo of fasering aangegeven als meerjarige teelt hebben we veel behoefte aan redelijke termijnen

-Tevens zijn er veel ambities omschreven. Dat maakt het risico op bovenwettelijke eisen groot. Wij verzoeken de provincie nadrukkelijk om binnen het PLG geen aanvullende bovenwettelijke verplichtingen op te leggen aan de fruitteelt, zodat innovaties binnen bedrijfseconomisch haalbare kaders kunnen worden voortgezet.

-De genoemde nieuwe ontwikkelingen (g 3.0) rondom spuitzonering rondom allerlei functies is een thema waar de sector graag bij betrokken blijft en op

voorhand niet enthousiast is over een sterke aanscherping van de bestaande regelgeving. Graag de toezegging dat er geen plussen komen op de bestaande wettelijke kaders en dat de sector aangehaakt wordt.

-De impact van stikstofzoning is een punt van zorg waarvan de impact op de fruitteelt niet geheel duidelijk wordt uit de maatregelen. Graag de toezegging dat er in de fruitteelt geen impact zal zijn van deze regelgeving en zoning...

2. Waterzekerheid als basisvoorwaarde voor een toekomstbestendig landelijk gebied

Voor de fruitteelt is betrouwbare, kwalitatief geschikte watervoorziening cruciaal. Denk daarbij aan de bestaande **landbouwwaterleiding** van Evides (traject Midden-Zeeland) Deze speelt daarin een sleutelrol. Wij signaleren dat er plannen zijn om de capaciteit van deze leiding af te bouwen of minder betaalbaar te maken

De sector doet juist de dringende oproep om deze voorziening:

1. in stand te houden,
2. betaalbaar te houden, en
3. te combineren met verdere ontwikkeling van buffering en opslag van geschikt water.

Zonder structurele waterzekerheid komt het perspectief op duurzame teelt, investeringen en bedrijfscontinuïteit direct onder druk te staan. De provincie zit in dit dossier op een sleutelpositie. Maak daar gebruik van.

Aanvullend is de sector ook in het waterdossier bezig met het inspelen op meer droge en natteperiodes. Dat staat niet stil. De voornoemde leiding is wel een levensader voor een belangrijk fruitteelt gebied.

3. Verschillende definities van 'duurzaam': risico op onduidelijkheid en stapeling

In beleidsstukken circuleren uiteenlopende begrippen zoals *biologisch*, *geïntegreerd*, *regeneratief* en *volhoudbaar*. Hoewel wij waarderen dat de provincie oog heeft voor de positie van land- en tuinbouw, leidt de veelheid aan termen en doelen in de praktijk tot een stapeling van eisen, verwachtingen en ambities. Dit versterkt de druk op ondernemers en maakt het moeilijk om te bepalen waar het beleid daadwerkelijk op stuit.

Wij vragen daarom om:

1. focus op uitvoerbare en meetbare doelen die passen bij de realiteit van agrarische bedrijven in Zeeland.

4. Risico's van grootschalige omschakeling naar biologische of regeneratieve productie

De genoemde ontwikkelingen van de fruitteelt zijn qua tempo niet erg concreet gemaakt maar; Een versnelde, grootschalige omschakeling naar biologisch of regeneratief telen is erg ambitieus, heeft grote consequenties voor voedselbeschikbaarheid, betaalbaarheid, marktabsorptie en beschikbaarheid van personeel. Zelfs als één provincie dit grootschalig zou willen doorzetten, zijn de gevolgen voor de regionale voedselketen, afzetmarkten en arbeidsmarkt complex en potentieel ontwrichtend.

Wij vragen de provincie daarom om:

1. een realistische beoordeling van schaal, vraag en marktbereidheid,

bijvoorbeeld via een impactanalyse

1. Is de provincie bereid die op te stellen zoals ook de provincie Gelderland dat heeft gedaan?
2. beleid dat voorkomt dat éézijdige omschakeldruk het verdienvermogen ondermijnt,
3. en ruimte voor ondernemers om te kiezen voor het teeltsysteem dat past bij hun bedrijfsmodel, bodem, klimaat en afzet.

5. Oproep: werk samen met de sector aan realistisch, uitvoerbaar en perspectiefrijk beleid

De Zeeuwse fruitteeltsector staat open voor samenwerking en innovatie, maar heeft behoefte aan stabiel, voorspelbaar beleid zonder bovenwettelijke druk. Wij verzoeken de provincie om het PLG zo vorm te geven dat ondernemers:

1. investeringsruimte behouden,
2. waterzekerheid versterken,
3. duidelijkheid en consistentie ervaren in duurzaamheidsdoelen, en
4. keuzevrijheid houden in teeltsystemen, passend bij markt en bedrijfsvoering.

Alleen dan blijft de sector in staat om een bijdrage te leveren aan schoon water, gezond landschap, toekomstbestendige productie én regionale economie.

Met vriendelijke groet,

Sander Bos
Nederlandse Fruittelers Organisatie
Directeur

Louis Pasteurlaan 6
2719 EE Zoetermeer
Mob: +31 (0) XXXXXXXXXX
www.nfofruit.nl

Volg ons ook op social media!

Zienswijze Ontwerp Programma Landelijk Gebied

Datum: 12 december 2025

Indiener: Zeeuws Agrarisch Jongeren Kontakt (ZAJK)

ZAJK (Zeeuws Agrarisch Jongeren Kontakt) heeft kennisgenomen van het Ontwerp Programma Landelijk Gebied (hierna; het Programma). Met deze zienswijze willen wij namens de Zeeuwse jonge boeren reactie geven op het voorstel.

1. Inleiding

Het Zeeuws Agrarisch Jongeren Kontakt (ZAJK) is de vereniging van en voor jonge agrariërs en plattelandjongeren in Zeeland. Met ruim 400 leden (16–35 jaar) behartigen wij de belangen van de nieuwe generatie boeren en tuinders. Wij zetten ons in voor een toekomstbestendige agrarische sector, waarin jonge ondernemers de ruimte krijgen om te innoveren en zich te ontwikkelen.

Onze missie is het ondersteunen van jonge agrariërs in hun ondernemerschap, het verbinden met beleidsmakers en andere stakeholders, en het versterken van de stem van de Zeeuwse boer. Vanuit die verantwoordelijkheid maken wij gebruik van de mogelijkheid om een zienswijze in te dienen op het Ontwerp Programma Landelijk Gebied.

2. Algemene aandachtspunten

Balans tussen natuur, water, klimaat en agrarisch ondernemerschap

ZAJK steunt de doelen voor natuur, waterkwaliteit en klimaat. Tegelijk is een goede balans nodig met agrarisch ondernemerschap. Generieke of te strenge normen kunnen ruimtegebruik, vergunningverlening en investeringen bemoeilijken. Jonge ondernemers willen vooruit, maar vragen om duidelijke, haalbare en toekomstbestendige randvoorwaarden.

Flexibiliteit en maatwerk

Wij pleiten voor doelsturing in plaats van middelvoorschriften. Bedrijven verschillen sterk in grondsoort, bouwplan en bedrijfsstructuur. Geef ondernemers de ruimte om zelf te bepalen hoe zij bijdragen aan de doelen. Dit stimuleert innovatie en voorkomt onnodige administratieve lasten.

Betrokkenheid en inspraak

Agrarische ondernemers — inclusief jongeren — moeten actief en representatief worden betrokken bij de verdere uitwerking van de gebiedsprogramma's. Hun kennis van de praktijk is essentieel voor uitvoerbare maatregelen en een breed gedragen gebiedsaanpak.

Duurzaamheid én rendabiliteit

Voor een succesvolle transitie moet duurzaamheid samengaan met economisch perspectief. Een gezond verdienvermogen is noodzakelijk om te kunnen investeren in klimaat, bodem en biodiversiteit. Jongeren willen graag vooruit, maar alleen als de economische basis stevig blijft.

3. Specifieke aandachtspunten

G3 – Spuitvrije zones

De voorgestelde spuitvrije zones hebben in Zeeland een uitzonderlijk grote impact, vanwege het grote aandeel Natura 2000-gebieden, de karakteristieke lintbebouwing en de aanwezigheid van scholen, zorginstellingen en woonkernen.

Het gevolg is een mozaïek van overlappende spuitvrije zones, waardoor effectief te bewerken landbouwgrond fors wordt beperkt. In sommige gebieden kan dit leiden tot tientallen procenten areaalverlies. Dit bedreigt de continuïteit van akkerbouwbedrijven ernstig.

ZAJK pleit voor gebiedsgericht maatwerk, waarbij gebruik wordt gemaakt van beproefde driftreducerende technieken, bufferstroken op maat en laag-risicomiddelen. Een generieke spuitvrije zone doet geen recht aan de Zeeuwse situatie.

Daarnaast willen wij benadrukken dat nieuwbouwontwikkelingen niet mogen leiden tot extra beperkingen voor omliggende agrarische bedrijven. Wanneer een gemeente een woonwijk uitbreidt of maatschappelijke functie toevoegt, kan dit niet eenzijdig worden afgewenteld op de boer middels extra spuitvrije zones.

Biologische landbouw

ZAJK erkent de waarde van biologische landbouw, maar vindt dat de ontwikkeling van het areaal vooral door de markt moet worden bepaald. Overmatige subsidie-inzet zonder stabiele consumentenvraag leidt tot overproductie, prijsdruk en rendementsverlies. Gangbaar en biologisch komen bovendien qua teeltmethoden steeds dichterbij elkaar, waardoor het niet nodig of wenselijk is om beleidsmatig te sturen op een groter biologisch areaal. Focus op marktontwikkeling en consumentenbewustzijn is effectiever dan het sturen op productie.

Kringlooplandbouw

ZAJK ondersteunt de gedachte van kringlooplandbouw, maar vindt dat deze vooral op regionale schaal moet worden bekeken. Samenwerking tussen akkerbouw en veehouderij biedt kansen voor een robuuste en efficiënte kringloop. In Zeeland is organische mest belangrijk voor de bodemvruchtbaarheid.

Beleidskeuzes mogen daarom niet leiden tot verstoring van regionale meststromen. Instrumenten zoals grondgebondenheid zijn in Zeeland niet passend en dragen niet bij aan de verbetering van waterkwaliteit. Zij belemmeren juist de noodzakelijke samenwerking tussen sectoren en beperken de beschikbaarheid van regionale mest. Kringlooplandbouw moet worden benaderd vanuit regionale samenhang, niet uitsluitend op bedrijfsniveau.

Herwaardering van gronden rondom natuurgebieden

ZAJK maakt zich zorgen over de impact van het Programma op de waardering van agrarische gronden die grenzen aan Natura 2000-gebieden en andere natuurgebieden. Het Programma geeft geen duidelijkheid over de criteria voor herwaardering, de wijze van waardebepaling of compensatie. Wanneer beperkingen ontstaan door gebiedsdoelen of beschermingszones, mag dit niet leiden tot structurele waardevermindering zonder transparante en eerlijke compensatie.

Voor jonge ondernemers is vooral de lange termijn cruciaal: zekerheid over grondwaarde is essentieel voor financiering, investeringen en bedrijfsovername. Wij pleiten voor een uniform, transparant en toekomstbestendig systeem voor waardering en compensatie van gronden die in waarde of gebruiksmogelijkheden worden beperkt.

Innovatieve stalsystemen en emissie-eisen

ZAJK maakt zich zorgen over de juridische en financiële gevolgen van de voorgestelde emissie-eisen en de noodzakelijke aanpassingen aan stalsystemen. Voor toekomstgericht ondernemerschap is langetermijn zekerheid essentieel. Ondernemers kunnen alleen investeren wanneer zij erop kunnen vertrouwen dat de techniek waarop zij bouwen, juridisch houdbaar en langdurig toegestaan blijft.

Eerdere discussies rondom stalvloeren hebben laten zien dat onvoldoende juridische borging leidt tot rechtsonzekerheid, vertraging en grote financiële risico's voor ondernemers. Het Programma moet daarom zorgen voor een duidelijk, toetsbaar en langdurig geldig kader voor emissiereducerende technieken, zodat ondernemers niet opnieuw geconfronteerd worden met terugkerende herkeuringen of veranderende toelatingscriteria.

Daarnaast is financiële compensatie noodzakelijk wanneer ondernemers in een korte periode gedwongen worden tot aanpassing van hun stallen. Een stal wordt normaliter voor minimaal 25 jaar gebouwd. Ondernemers die recent – vaak met grote inzet en investeringen – een nieuwe stal hebben gerealiseerd, kunnen niet binnen enkele jaren opnieuw miljoeneninvesteringen doen vanwege gewijzigde wet- en regelgeving. Wanneer versnelde aanpassingen worden verplicht, moet daar een passende en realistische subsidieregeling tegenover staan, zodat bedrijven niet in financiële problemen komen.

Een transitie kan alleen slagen wanneer maatregelen juridisch haalbaar, financieel uitvoerbaar en voorspelbaar zijn voor de lange termijn.

Onvoldoende onderbouwing van de uitvoeringslasten voor de provincie Zeeland

De transitie die het Programma vraagt is omvangrijk en raakt waterbeheer, bodem, emissiereductie en teeltsystemen. Dit brengt voor de provincie Zeeland aanzienlijke en langdurige uitvoeringslasten met zich mee.

Het Programma geeft echter geen duidelijkheid over de vraag of Zeeland structureel voldoende middelen ontvangt om deze taken uit te voeren. De kosten voor uitvoering, begeleiding, monitoring en gebiedsprocessen zijn onvoldoende onderbouwd, terwijl de provincie wél wordt geacht complexe en omvangrijke opgaven te realiseren.

Zonder een stevig, meerjarig en realistisch financieringskader bestaat het risico dat doelen binnen Zeeland niet uitvoerbaar zijn. Daarnaast kunnen Zeeuwse agrarische ondernemers noodzakelijke investeringen niet doen wanneer de financiering van maatregelen onzeker blijft. Een betrouwbare financiële basis is daarom essentieel voor een haalbaar en gedragen gebiedsprogramma in Zeeland.

Gebrek aan financiële borging voor de uitvoering in Zeeland

ZAJK constateert dat het Programma onvoldoende financiële borging biedt voor de uitvoering binnen de provincie Zeeland. Zonder duidelijke, meerjarige budgetten kan de provincie de voorgestelde maatregelen niet realiseren, terwijl het programma wel hoge verwachtingen neerlegt bij zowel overheid als sector.

Voor agrarische ondernemers geldt dat zij alleen kunnen bijdragen aan de transitie wanneer daar structurele en betrouwbare financiering tegenover staat. Zonder budget kan de provincie geen uitvoering organiseren en mag er ook geen actie of investeringsbereidheid worden verwacht vanuit de sector. Financiële duidelijkheid is daarmee een randvoorwaarde voor draagvlak, haalbaarheid en voortgang.

4. Aanbevelingen

1. **Ondersteun duurzame maatregelen met realistische financiering en transitietijd**, zodat bedrijven kunnen investeren zonder hun continuïteit te riskeren.
2. **Pas algemene maatregelen aan op regionale omstandigheden**, zodat doelen worden gehaald zonder de economische basis van de landbouw te ondermijnen.
3. **Zet sterker in op doelsturing**, zodat ondernemers de ruimte krijgen om oplossingen te kiezen die passen bij hun bedrijfsvoering.
4. **Waarborg een stevig participatieproces**, waarin agrarische jongeren een duidelijke stem krijgen.
5. **Bevorder regionale samenwerking** tussen sectoren (akkerbouw–veehouderij), in plaats van een strikt bedrijfsspecifieke benadering.

5. Slot / oproep

ZAJK pleit voor ruimte voor ondernemerschap en economische vitaliteit, met oog voor een evenwichtige aanpak van natuur, water en klimaat. Jongeren willen bijdragen aan de toekomst van het landelijk gebied, maar hebben daar wel heldere kaders, werkbare regels en perspectief voor hun bedrijf bij nodig.

Wij gaan graag in gesprek om samen te werken aan een uitvoerbaar én toekomstbestendig programma voor Zeeland.

Het Zeeuwse
Landschap

Brugstraat 51
4475 AN Wilhelminadorp
0113 - 569 110
info@hetzeeuwselandschap.nl
hetzeeuwselandschap.nl

Provincie Zeeland
t.a.v. Programma Landelijk Gebied
Postbus 6001
4330 LA Middelburg
landelijkgebied@zeeland.nl

Wilhelminadorp, 16 december 2025

Kenmerk: HP/MP/25177

Betreft: Zienswijze ontwerp Programma Landelijk Gebied Provincie Zeeland

Geachte mevrouw / heer,

Aanleiding ontwerp Programma Landelijk Gebied Provincie Zeeland

Zeeland staat voor grote en urgente opgaven in het landelijk gebied: ten aanzien van woningbouw, landbouw en natuur, water en bodem, duurzame energie, de (circulaire) economie en het omgaan met klimaatverandering. De ruimte is schaars, de opgaven zijn groot en de context is uitdagend. Dit vraagt om het maken van keuzes.

Het Programma Landelijk Gebied (PLG) is een programma waarin de Provincie haar ambities, doelstellingen en opgaven uit de Zeeuwse omgevingsvisie voor wat betreft "Balans in de grote wateren en het landelijk gebied" en "Klimaatbestendig en CO2-neutraal Zeeland" uitwerkt en vertaalt naar concrete acties en/of maatregelen. Het programma Landelijk Gebied is bindend voor het Provinciaal bestuur.

Het Zeeuwse Landschap

Zeeland blijft niet vanzelf zo mooi... daarom zet Stichting Het Zeeuwse Landschap zich al bijna 90 jaar in om natuur, landschap en erfgoed in Zeeland te beschermen. Dit doen we zowel in onze eigen terreinen als daarbuiten samen met ca. 50 medewerkers en 275 vrijwilligers.

Onze missie is kraakhelder: Wij beschermen Zeeuwse natuur, landschap en het daarmee verbonden erfgoed voor nu en voor de generaties na ons.

Reactie op ontwerp Programma Landelijk Gebied Provincie Zeeland

We begrijpen dat het uitdagend is, om in deze tijd duidelijke keuzes te maken, terwijl er zo veel belangen zijn die om aandacht vragen en de opgaven steeds urgenter worden.

We betreuren dat de oplossing die we ambtelijk met sectoren in de "tweedaagse stikstof" eind 2024 hadden gevonden bestuurlijk niet is opgepakt. Het was goed te ervaren dat als we met elkaar om tafel gaan en naar elkaar luisteren en met elkaar meedenken er (meer) mogelijkheden, vertrouwen en verbinding kunnen ontstaan. Daarom blijft Het Zeeuwse Landschap zoveel mogelijk het gesprek aangaan.

Het Zeeuwse Landschap maakt zich zorgen om de afname van de gezondheid van natuur. Omdat we onderdeel zijn van de natuur, heeft dit ook effect op de mens. Deze effecten worden steeds duidelijker. Het Programma Landelijk Gebied is een belangrijk document om inzage te krijgen welke keuzes de Provincie maakt op het gebied van natuur, landschap en erfgoed en hoe de Provincie daarmee uitwerking geeft aan de Zeeuwse omgevingsvisie en haar ambities "Balans in de grote wateren en het landelijk gebied" en "Klimaatbestendig en CO2-neutraal Zeeland".

Het Zeeuwse Landschap heeft daarom met belangstelling en aandacht kennisgenomen van het ontwerp.

Het Zeeuwse Landschap gaat graag in overleg, om samen met de Provincie en andere sectoren, duidelijke integrale keuzes te maken en maatregelen uit te voeren met betrekking tot erfgoed, natuur en landschap.

Het Zeeuwse Landschap vraagt graag uw aandacht voor:

- **Doelgericht beleid voor natuur en landbouw**

Op pagina 5 staat: "Rond de instandhouding van de natuur is de situatie urgent." en "Dit vraagt om een voortvarende aanpak."

Het Zeeuwse Landschap verzoekt dringend om meer en duidelijk doelgericht beleid, concrete en meetbare doelen, bronmaatregelen, inzet en ambitie op te nemen in het Programma Landelijk Gebied, zodat de Zeeuwse natuur zich kan herstellen tot een gezond en veerkrachtig ecosysteem. Er worden op verschillende plaatsen in het document verschillende doelen en opgaven verwoord. Dat maakt het onoverzichtelijk en onduidelijk.

Een voortvarende aanpak met betrekking tot natuur ontbreekt in het ontwerp Programma.

Zie bijvoorbeeld in de tabel bij artikel 2.2 Doel van het Programma Landelijk Gebied Provincie Zeeland:

- Het provinciaal doel met betrekking tot Natura 2000 (VHR) is: Het bereiken van een gunstige staat van instandhouding, verslechtering uitsluiten en het bevorderen van de biodiversiteit (pag 6).
Tegelijkertijd staat in paragraaf 4.1.2 opgaven (pag 14): "De opgave is om stappen te zetten om in elk geval verslechtering uit te sluiten en ook stappen te zetten naar de gunstige staat. Aangezien de natuur een dynamisch systeem is en herstel tijd kost worden in het Programma Natuur en ook in het Programma Landelijk Gebieden de eerste stappen gezet. Uit monitoring en evaluatie moet blijken welke vervolgstappen nodig zijn en wanneer." Het bereiken van een gunstige staat van instandhouding komt niet meer terug als opgave of in de maatregelen.
Tegelijkertijd blijken de stikstofmaatregelen "*Intrekken slapende vergunningen*" en "*Intrekken latente ruimte in vergunningen*" van verplicht naar vrijblijvend te zijn veranderd. Dat betekent dat gedurende twee jaar de stikstofemissie juist kan toenemen dus dit gaat direct in tegen de opgave van verslechtering uitsluiten!
Ook ontbreekt een termijn voor het behalen van het provinciaal doel.
- *Bijdragen aan het reduceren van stikstofdepositie op Natura 2000-gebieden.*
Wat betekent "bijdragen aan"? Hoeveel? Wanneer? Welke concrete doelen stelt de Provincie zich?
- De ambitie ten aanzien van natuur is veranderd van "natuur als ruggengraat" naar "natuur herstelt" (nog niet eens "natuur hersteld"!)). We begrijpen het belang van gebiedsprogramma's zoals voor Schouwen en De Manteling. Het stellen van heldere doelen en kaders hierin zou de processen enorm helpen.

- **Borging doelbereik en duidelijke keuzes**

Om te voorkomen dat er een (te) grote mate van vrijwilligheid ontstaat, verzoeken wij de Provincie om een duidelijk overzicht met heldere keuzes en termijnen te stellen waarbinnen de maatregelen zijn uitgevoerd. Zodat ook voor regionale en lokale partijen duidelijk wordt, wat hun opgaven, keuzemogelijkheden en budget zijn.

Voor veel maatregelen die genoemd worden in het ontwerp Programma Landelijk Gebied ontbreken budget, streefdata, meetbaar concreet doel, meetbare concrete acties.

Het blijft vaak bij vage omschrijvingen als "hiervoor wordt een plan van aanpak opgesteld", inventariseren, onderzoeken. Gezien de urgentie van de opgaven en de behoefte van veel partijen aan duidelijkheid en stabiel beleid is het belangrijk om doelbereik te borgen.

- **Uitgangspunten over de doelen van het Programma Landelijk Gebied**

Pagina 5: Op 2 juli 2024 hebben Gedeputeerde Staten besloten om verder te werken aan een volgende versie van het Zeeuws gebiedsprogramma met de volgende uitgangspunten over de doelen:

- Opgaven die niet Zeeuws breed worden gedragen, zoals nieuwe natuur, worden in principe niet meegenomen tenzij zich meekoppelkansen voordoen.

- De stikstofopgave is in hoofdzaak een Rijksopgave, maar wij zullen ons inspannen om het richtinggevende reductie doel te halen.

Opgaven die niet Zeeuws breed worden gedragen, zoals nieuwe natuur, worden in principe niet meegenomen tenzij zich meekoppelkansen voordoen.

Hoe staat dit in verhouding tot het punt ervoor dat de prioriteiten liggen bij wettelijke opgaven voor Natura 2000, NNZ, de Bossenstrategie en KRW?

Het Zeeuwse Landschap staat niet achter dit uitgangspunt:

We begrijpen dat het uitdagend is, om in deze tijd duidelijke keuzes te maken, terwijl er zo veel belangen zijn die om aandacht vragen en de opgaven steeds urgenter worden.

Met een dergelijk uitgangspunt kom je niet verder: er zijn zoveel belangen dat er altijd wel iemand is, die niet achter de opgave staat. En dan gebeurt er niks. Zo zijn we juist in deze situatie terecht gekomen. Het vergt nu bestuurlijke moed, visie en lef om keuzes te maken, ook als er geen Zeeuws breed draagvlak is. Dat is lastig, maar echt nodig.

Dat betekent natuurlijk niet dat je niet moet proberen om met zoveel mogelijk partijen tot een oplossing te komen! Ons uitgangspunt is altijd: ga met elkaar in gesprek! Dus met alle partijen praten en kijken of je tot oplossingen kunt komen.

Belangrijk bij het maken van de keuzes is te realiseren dat natuur en landschap h  t fundament van onze samenleving, infrastructuur en economie zijn.

De stikstofopgave is in hoofdzaak een Rijksopgave, maar wij zullen ons inspannen om het richtinggevende reductie doel te halen.

Maak concreet hoeveel het "richtinggevende reductiedoel voor stikstof" is.

Welke maatregelen zijn opgenomen en tot hoeveel reductie leiden deze maatregelen, en op welke termijn?

Maak duidelijk wie daar het meest aan bijdragen zodat het beperkte budget dat beschikbaar is zo efficiënt en effectief mogelijk ingezet wordt. Om zo effectief mogelijk natuurherstel te realiseren en tot een geborgde dalende stikstoftrend te komen (om zo te komen tot ruimte voor vergunningverlening).

- **Natuurherstelverordening (NHV)**

De Europese Natuurherstelverordening (NHV) is sinds 2024 van kracht en verplicht Nederland, dus ook Zeeland, tot het herstel van aangetaste ecosystemen. Wat de ambitie van de Provincie Zeeland is, hoe de hersteldoelen in het Zeeuwse doorvertaald en behaald worden, en welke ruimtelijke keuzes daarvoor nodig zijn, zijn punten die (nog) volledig ontbreken in het ontwerp Programma Landelijk Gebied.

In september 2026 moet een concept natuurherstelplan door het Rijk bij de EU zijn ingediend. Wij begrepen dat het Rijk in overleg is met Provincies hoe dit vorm moet krijgen. Gezien de ambitie van de provincie om het stikstofprobleem op te pakken ("De stikstofopgave is in hoofdzaak een Rijksopgave, maar wij zullen ons inspannen om het richtinggevende reductie doel te halen.") en het noodzakelijk is om tot een geborgde dalende stikstoftrend te komen, vernemen we graag hoe de provincie hiermee aan de slag gaat, zodat er spoedig grote stappen gezet kunnen worden, zowel ten aanzien van natuurherstel als een geborgde dalende trend ten aanzien van stikstof.

- **Het gebruik van het woord "functionele agrobiodiversiteit"**

Het Zeeuwse Landschap hecht aan het woord biodiversiteit. Door "functionele agrobiodiversiteit" te gebruiken, kan het misverstand ontstaan, dat je door in te zetten op het herstel van een aantal – voor de landbouw belangrijke- soorten, je het gehele ecosysteem herstelt.

Het gaat niet alleen om soorten die voor de landbouw van belang zijn:

de natuur is een ecosysteem waarbij heel veel soorten een geheel vormen en daardoor veerkracht heeft. Op het moment dat je een beperkt aantal soorten gaat bestrijden of bevoordelen, ontstaat er disbalans en heeft het gehele systeem daar last van.

Het is daarom van belang om te zorgen dat het gehele ecosysteem met zoveel mogelijk soorten herstelt, in plaats van in te zoomen op een paar soorten (die voor de landbouw belangrijk zijn).

- **Uitvoering**

Graag ziet Het Zeeuwse Landschap een heldere, concrete en meetbare uitvoering waarin de rol van natuur als fundament van ons bestaan een duidelijke plaats krijgt en er een evenwichtige en integrale afweging kan plaatsvinden om tot heldere en concrete besluiten te komen. Zonder duidelijke afspraken over geld en organisatie blijft onduidelijk hoe de plannen gerealiseerd worden.

Het Zeeuwse Landschap wil graag betrokken worden en in gesprek gaan om de uitvoering (verder) vorm te geven en te helpen bepalen welke integrale maatregelen het meeste doelbereik opleveren. Zo wordt duidelijk wat het doelbereik gaat zijn en zal ook voor regionale en lokale partijen duidelijk(er) worden, wat hun opgaven, keuzemogelijkheden en budget zijn.

- **Ruimtelijke keuzes**

Op pagina 8 wordt aangegeven dat in dit programma al dan niet impliciet keuzes worden gemaakt in de ruimtelijke inrichting. ... Daarnaast gaat het over waar mogelijkheden zijn voor groenblauwe dooradering." Wij kunnen deze ruimtelijke keuzes niet terugvinden in de verdere tekst van het ontwerp.

- **Groenblauwe dooradering (GBDA)**

Op pagina 11 wordt omschreven dat er wordt gewerkt aan het krijgen van een goed inzicht in het al aanwezige areaal GBDA in Zeeland. Daarvoor wordt een viewer van GBDA in Zeeland en een dashboard met de oppervlakte en het percentage aan GBDA ontwikkeld. Na oplevering wordt dit jaarlijks geactualiseerd. Het Zeeuwse Landschap onderstreept het belang dat er spoedig een nulmeting beschikbaar komt waarbij tevens de kwaliteit van de elementen is meegenomen. Het Zeeuwse Landschap benadrukt het belang van een goede visie op de GBDA, met daarin opgenomen de volgende punten:

GBDA wordt gefaseerd opgepakt, wat wordt hiermee bedoeld?

Welke doorlooptijd of focus leggen op bepaalde elementen boven anderen?

Wordt er ingezet op bepaalde typen GBDA?

Of gefaseerd in tijd?

Naast de kwantiteit van de groenblauwe dooradering is voor een optimaal functioneren van deze dooradering ook de kwaliteit van deze dooradering van belang. Groenblauwe dooradering - ook als verbinding tussen stad en land - kan daarnaast als middel worden ingezet om te combineren met recreatieve voorzieningen en de recreatiedruk in beschermde natuurgebieden te verlagen, mits dit met oog voor streekeigenheid wordt ingezet.

Op pagina 8 staat "Daarnaast zijn deze landschapselementen in staat om stikstof op te vangen waardoor het niet verder verspreid wordt."

Waaruit/uit welk onderzoek blijkt dat dit zo is?

Tot slot is bij de blauwe dooradering meer aandacht nodig voor faunapassages. Nu ontbreken ze op cruciale locaties. Veel bestaande faunapassages voldoen niet aan de landelijke normen voor otter, zijn in slechte staat en worden niet beheerd waardoor ze niet goed functioneren. Het Zeeuwse Landschap heeft hier meermaals aandacht voor gevraagd. Kwaliteit van droge dooradering is vaak erg beperkt.

- **Aandacht voor behoud Zeeuwse cultuurlandschappen**

In het Programma Landelijk Gebied zijn doelen voor natuur, water, klimaatadaptatie, zoetwaterbeschikbaarheid en volhoudbare landbouw opgenomen die integraal en samenhangend worden benaderd. Deze doelen dragen allen bij aan een gezonde fysieke leefomgeving en een goede kwaliteit van watersystemen, water, bodem, lucht, landschappen en natuur.

Wij zijn van mening dat een goede visie op landbouw om te komen tot een volhoudbare bedrijfstak van belang is en dat dit, onder andere gecombineerd met doelen uit de GBDA, in belangrijke mate bij kan dragen aan het behoud en de ontwikkeling van het Zeeuwse (cultuur)historisch landschap. Juist deze streekeigen identiteit door de verscheidenheid van Zeeuwse landschappen draagt bij aan een gezonde fysieke leefomgeving.

Daarvoor zijn een heldere visie en doelen van belang, gebaseerd op de kenmerkende regionale landschapstypen. Dit is opgenomen in de redeneerlijnen (pagina 9). Een aantal belangrijke structuren zoals krekens en dijken wordt genoemd, maar een verdere uitwerking ontbreekt nog. Wij benadrukken het belang van deze uitwerking (zowel in type landschapselementen per regio als qua soortenkeuze bij groene elementen (inheems)), om (verder) verlies van landschapskwaliteit te voorkomen.

Binnen de zoektocht naar een toekomstbestendige landbouw is het daarnaast van belang om oog te hebben voor het type agrarische functies in relatie tot de agrarische cultuurlandschappen ter plaatse. Het type landbouw bepaalt immers mede de landschappelijke identiteit en aantrekkelijkheid van een gebied.

- **Cumulatie**

Het Zeeuwse Landschap dringt erop aan dat (zo) duidelijk (mogelijk) gemaakt wordt, wat de cumulatieve effecten van alle integrale beleidskeuzen en projecten uit het programma Landelijk Gebied zullen zijn op bodem, water, natuur, landschap en erfgoed. Zodat duidelijk en transparant kan worden aangegeven in de (beleids)keuzes en uitvoeringsprogramma's hoe de provincie met deze cumulatie om zal gaan.

Ook zien we graag terug hoe de provincie omgaat met het feit dat voorgenomen ontwikkelingen elkaar in negatieve zin kunnen versterken (activiteiten die negatieve effecten hebben voor de milieucondities die ook al een knelpunt zijn voor de duurzame instandhouding van Natura 2000-gebieden: stikstofdepositie en verstoring/recreatiedruk).

Daarnaast zijn er natuurlijk de ontwikkelingen die op Zeeland afkomen die enorme (cumulatieve) effecten hebben op natuur, landschap en het landelijk gebied (Zeeland 2050, defensie, energietransitie, ammoniak, waterstof, kerncentrales, uitbreiding industrie en haven, etc.)

- **Stiltegebieden en duisternis**

Hoe wordt in het programma landelijk gebied omgegaan met de stilte(gebieden) die in de omgevingsverordening van Zeeland zijn aangewezen? En hoe wordt omgegaan met duisternis?

- **Water- en bodemsysteem**

Op pagina 8 staat "dat functies in principe moeten passen bij het water- en bodemsysteem. De functie is volgend aan het systeem." En dat er gezocht wordt naar de meestpassende functie of combinatie van functies voor een locatie.

Hoe wordt hier concreet invulling aan gegeven zodat in de praktijk een zorgvuldige afweging gemaakt kan worden in het (programma) Landelijk Gebied?

- **Uitgangspunt GS "Landbouw (uit UPLG)", zie pagina 9 van de bijlage bij Programma LG**

Hier wordt aangegeven dat de "landbouwsector beweegt met de natuurlijke kenmerken van het Zeeuwse landschap en ontwikkelt verdienmodellen die passen bij lokale omstandigheden".

- Waarom wordt er dan extra ingezet op voldoende kwalitatief zoet? Innovaties in veredeling en klimaatresistente teelten wordt wel op ingezet, maar zoals FRESHEM duidelijk laat zien, is verzilting hoog.
- Het Zeeuwse Landschap stelt voor om in te zetten op regenwater vasthouden om de zoetwaterbel groot genoeg te houden en verzilting vanuit de onderlaag daarmee tegen te gaan.
- Waarom wordt er naast de noodzaak voor zuinig watergebruik niet ingezet op zilt resistente teelten en/of omgaan met de (onvermijdelijke) verzilting?
- Waarom geen extra inzet op meer kansen voor jonge boeren en het creëren van mogelijkheden voor meer/kleinere boeren?

Het Zeeuwse Landschap heeft ervaring met pacht met boeren, ook in onze natuurgebieden (2500 ha en meer dan 200 boeren, zie bijvoorbeeld Topgebied Groede, variërende projecten met Proefboerderij Rusthoeve/Delphy/ZAJK en NIZB (Natuurinclusief Zeeuwse Bouwplan) in Grenspark Groot Saeftinghe) en wil graag actief meewerken of helpen stimuleren, bijvoorbeeld via onze projecten en samen te werken met jonge boeren.

- **Ambitiedocument Agrarisch Natuurbeheer**

Het ambitiedocument is een mooie ambitie van de mogelijkheden voor agrarische natuurbeheer en beleid in het landelijk gebied. Wel zijn deze ambities zo hoog, dat het de vraag is, of de huidige bezetting/mankracht op dit onderwerp afdoende is om de doelen kwalitatief hoogwaardig te behalen.

Om niet alleen in te zetten op kwantiteit maar ook kwaliteit is een verhoging van kennis noodzakelijk bij de gebruikers van ANLb.

Door in te zetten op boeren die boeren adviseren wordt de kenniskloof met betrekking tot beheer verkleind en de afhankelijkheid van externe adviseurs verlaagd.

In hoeverre wordt er verder ingezet op de monitoring van de effectiviteit van de ANLb-maatregelen?

- **Aanzuren van mest**

Mest aanzuren om stikstofuitstoot te verlagen, heeft negatieve effecten op bodemleven. Het Zeeuwse Landschap vindt het belangrijk dat er zorgvuldig wordt gekeken naar mogelijke (cumulatieve) effecten op milieu en natuur (bodemleven, verzuring etc.) van aanzuren van mest met allerlei (afval?) stoffen. In de jaren negentig en 2022 is hier ook onderzoek naar gedaan (zie rapport WUR: <https://edepot.wur.nl/572080>).

Belangrijk om het probleem niet te verplaatsen (van een stikstofprobleem naar een bodemprobleem): door (te) eenzijdig naar het stikstofprobleem te kijken, verplaats je het naar een ander natuur/milieuaspect. Daarmee los je het probleem niet structureel op.

Het Zeeuwse Landschap maakt zich zorgen over de invoer van (drijf)mest vanuit andere provincies: deze werkwijze ondersteunt de provinciale doelen om stikstofuitstoot te verminderen niet.

- **G3 spuitvrije zones**

Het Zeeuwse Landschap onderschrijft het belang van de doelstelling van de Kaderrichtlijn Water (KRW).

Met deze zienswijze hopen wij een constructieve bijdrage te leveren. Wij hopen dat deze zienswijze ter harte wordt genomen en de genoemde aanbevelingen meegenomen worden in de definitieve versie van de Nota Ruimte.

Met vriendelijke groet,

Rob van Westrienen

Directeur-bestuurder
Het Zeeuwse Landschap

Provincie Zeeland
t.a.v. Programma Landelijk Gebied
Postbus 6001
4330 LA Middelburg

Datum 16 december 2025
Onderwerp Zienswijze Ontwerp Programma Landelijk Gebied Zeeland

Geachte heer/mevrouw,

De Zeeuwse Milieufederatie (ZMf) dankt u voor de mogelijkheid om te reageren op het Ontwerp Programma Landelijk Gebied Zeeland (Ontwerp PLG). Wij onderschrijven de noodzaak van een integrale aanpak voor natuurherstel, waterkwaliteit, klimaatadaptatie en een toekomstbestendige landbouw. Tegelijkertijd zijn aanscherping van de ambities en concretisering van de maatregelen noodzakelijk om tijdig en aantoonbaar biodiversiteits- en natuurresultaten te boeken. Hieronder zijn onze kernpunten toegelicht.

1. Groen Blauwe dooradering (aanvalsplan landschap)

Het Ontwerp PLG erkent het belang van groenblauwe dooradering, maar blijft vrijblijvend. Termen als “meekoppelkansen” en “ambitie” komen voor, maar echte keuzes ontbreken. Het Aanvalsplan Landschap (2022) laat zien hoe het wel kan: het stelt een duidelijke doelstelling van 10% groenblauwe dooradering in het landelijk gebied, met een fasering (50% in 2030, 65% in 2035, 100% in 2050). Het plan benoemt concrete maatregelen zoals houtige elementen (heggen, singels, knotbomen), kruidenrijke akkerranden en natuurvriendelijke oevers. Ook zijn de nodige instrumenten geregeld, zoals verankering in beleid, langjarige vergoedingen voor aanleg en beheer, provinciale fondsvorming en een landelijk monitoringsysteem.

In het Ontwerp PLG ontbreekt die duidelijkheid. Er is geen norm, geen tijdpad, geen afrekenbare hectares en geen structurele financiering. Daardoor dreigt groenblauwe dooradering een bijzaak te worden, terwijl het essentieel is voor biodiversiteit, klimaatadaptatie, waterkwaliteit (KRW) en stikstofreductie. Wij vragen daarom om de aanpak uit het Aanvalsplan volledig op te nemen in het Ontwerp PLG: neem de 10%-doelstelling op, koppel deze aan wettelijke opgaven en zorg voor een uitvoeringsplan met duidelijke prioritering, monitoring en financiering.

2. Natuurherstelverordening

Sinds 2024 geldt de Europese Natuurherstelverordening (NHV). Deze verplicht alle EU-lidstaten om niet alleen natuur te beschermen, maar ook actief te herstellen. Dat betekent dat provinciale plannen, zoals het Ontwerp PLG, niet mogen volstaan met intenties: ze moeten aantoonbaar bijdragen aan herstel van ecosystemen. Het Zeeuwse Ontwerp PLG benoemt natuurherstel als onderdeel van bredere opgaven (biodiversiteit, waterkwaliteit, landbouwtransitie, klimaatadaptatie), maar de koppeling met de NHV zien wij niet terug. Wij verzoeken om deze koppeling expliciet te maken: benoem de mogelijke NHV-doelen in het PLG

en koppel maatregelen rechtstreeks aan de Europese verplichting. Zo wordt duidelijk welke acties bijdragen aan het behalen van de hersteldoelen en hoe dit wordt gemonitord.

3. Meer ruimte voor natuur op land (Natuur Netwerk Zeeland)

Versterk natuurherstel buiten beschermde gebieden en geef natuur de ruimte. Herstel biodiversiteit niet alleen binnen de grenzen van Natuur Netwerk Zeeland en Natura2000, maar ook daarbuiten. Neem ruimte op voor robuuste groene en blauwe structuren en zet stappen richting uitbreiding of versterking van Natuur Netwerk Zeeland om de biodiversiteit te verbeteren. Zet daarnaast in op het zo snel mogelijk afronden van het Natuur Netwerk Zeeland.

4. KRW

Het Ontwerp PLG koppelt de KRW-opgave aan zoetwaterbeschikbaarheid, dat zien wij als een riskante benadering. De KRW-doelen gaan over het bereiken van een goede ecologische en chemische toestand van oppervlaktewateren en grondwater, inclusief brakke watertypes (M30/M31). Zoetwatermaatregelen richten zich primair op beschikbaarheid voor landbouw en klimaatadaptatie. Deze opgaven vragen om verschillende benaderingen en kunnen elkaar zelfs tegenwerken.

Wij pleiten daarom voor een zelfstandige beoordeling van de KRW-opgave. Er wordt terecht gesteld dat de maatregelen vanuit het regionaal waterprogramma alleen niet volstaan om de doelen in 2027 te halen, waardoor breder gekeken moet worden. Wij verzoeken om zo concreet mogelijk aan te geven wat aanvullend nodig is vanuit het landelijk gebied en in samenwerking met andere waterbeheerders om de doelen alsnog te bereiken. Daarbij hoort mogelijk ook een duidelijke boodschap richting het Rijk: soms is het niet een kwestie van meer provinciale maatregelen, maar van het verstevigen van nationale kaders of het aanpassen van regels om uitvoering mogelijk te maken. Het Ontwerp PLG hoort dit letterlijk te benoemen, zodat duidelijk is welk perspectief nodig is en de verantwoordelijkheid niet eenzijdig wordt afgewenteld.

5. Uitvoeringsprogramma met voldoende financiële middelen

Het Ontwerp PLG schetst goed de urgentie van actie, maar bij de uitwerking van maatregelen ontbreekt soms financiële dekking. Om stappen te zetten en resultaat te boeken is financiële dekking onmisbaar. We benadrukken daarom het belang van een uitgewerkt financieringspad (incl. cofinanciering, fondsen, meerjarige programmering) gekoppeld aan prioritaire natuur- en waterprojecten.

Tot slot

ZMf waardeert de inzet van Provincie Zeeland om met het Ontwerp PLG een integrale koers te zetten voor natuur, water, klimaat en landbouw. Tegelijkertijd benadrukt ZMf dat het essentieel is om deze koers te vertalen naar concrete plannen en daadwerkelijke uitvoering in de praktijk. Voor nadere toelichting op deze zienswijze nemen wij graag deel aan vervolgesprekken.

Met vriendelijke groet,

Ira von Harras

Directeur ZMf

Provincie Zeeland

T.a.v. Programma Landelijk Gebied
Postbus 6001
4330 LA MIDDELBURG
landelijkgebied@zeeland.nl

Middelburg, 16 december 2025

Betreft: zienswijze ontwerp Programma Landelijk Gebied en brief stikstof

Geachte dames en heren,

U weet, Zeeland staat voor grote en urgente opgaven in het landelijk gebied: ten aanzien van woningbouw, landbouw en natuur, water en bodem, duurzame energie, de (circulaire) economie en het omgaan met klimaatverandering. De ruimte is schaars, de opgaven zijn groot en de context is uitdagend. Dit vraagt om het maken van keuzes.

De provincie heeft op 4 november jl. een brief gestuurd om met de omgeving in gesprek te gaan over mogelijkheden en ideeën om –passend bij de regio- natuur te versterken, stikstof te verminderen en ruimte te creëren voor ontwikkeling in Zeeland.

We lezen in het ontwerp Programma Landelijk Gebied dat de Provincie de uitbreiding van het areaal agroforestry wil stimuleren binnen de provincie Zeeland. Dat vinden we een heel goed idee en daar dragen we graag aan bij. Ook ten aanzien van brede welvaart zien wij mogelijkheden. Hieronder doen we voorstellen hoe dat kan.

We hebben bijna 10 jaar ervaring met agroforestry in Zeeland en zien goede resultaten. We hebben praktijkvoorbeelden én zien zeker mogelijkheden om natuur te versterken en de impact van stikstof te verminderen. We delen onze ervaringen en mogelijkheden graag met boeren die ook met agroforestry aan de slag willen (zie maatregelen G7, oG2: (verspreiden) kennis). Zodat we de unieke positie van Zeeland verder kunnen versterken.

Wij denken dat we aan veel van de opgaven en maatregelen genoemd bij “Elke druppel telt” en “Van grond tot gewas” kunnen bijdragen. Enkele voorbeelden van de voordelen van onze projecten:

- Geen irrigatie nodig – zie maatregel W4: vasthouden zoet neerslagwater en innovatieve drainagetechnieken, W5: slimmer omgaan met zoet water
- Geen toevoeging van kunstmest – zie maatregel G4: minder emissie mest en G5: zero-emissie landbouw
- Organisch stofgehalte in de bodem neemt toe – zie maatregel oG1: stimuleren van organische stof opbouw in landbouwgrond
- Geen gewasbeschermingsmiddelen nodig – zie maatregel G3: spuitvrije zones, G5 zero-emissie landbouw, W3: aanvullende maatregelen KRW
- Toename biodiversiteit – zie maatregel oG4, oG5, oG6

- Minder stikstofuitstoot – zie maatregel G5

Voorstellen voor het Programma Landelijk Gebied

Net zoals omgevingsplannen nood hebben aan nieuwe eigentijdse planningsinstrumenten geldt dit wellicht ook voor het Programma Landelijk Gebied.

In de bijlage doen wij een aantal voorstellen. Het zijn voorstellen waarin de overheid opnieuw over werkende vehikels kan beschikken. Vehikels voor de uitvoering van grote maatschappelijke opgaven zoals stikstof, biodiversiteit, klimaat, water en andere milieuopgaven. Ook vehikels in het gelijktijdig versterken van het ondernemersklimaat.

Het zijn voorstellen waarin ondernemers en burgers in staat worden gesteld aan het oplossen van deze grote opgaven mee te werken. Het zijn voorstellen waarin ook andere soorten (dan de mens) in staat worden gesteld aan het oplossen van grote opgaven mee te werken. Want in het oplossen van deze opgaven, daarin hoeven wij niet alleen te staan.

In deze voorstellen achtereenvolgens:

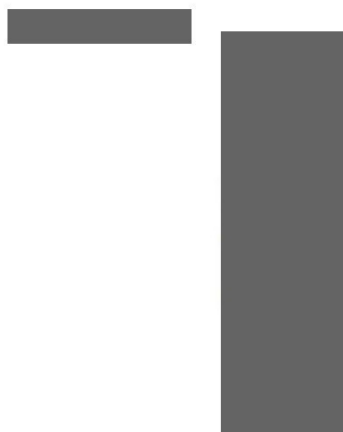
- 1 Ruimte voor Regeneratief ondernemerschap
- 2 Ruimte voor Randerij
- 3 Ruimte voor experimenten in natuurbeheer en natuurontwikkeling
- 4 Ruimte voor regeneratief tiny wonen
- 5 Ruimte winnen door bestemmingen te stapelen

Bijlage 1 – Waardecreaties

Bijlage 2 – Mens – natuurrelaties

Graag gaan we met u in gesprek om deze mogelijkheden en voorstellen verder te bespreken en vorm te geven.

Met vriendelijke groet,

Teaming With Life

Postbus 273 - 4330 AG Middelburg - M 06 [redacted] - www.teamingwithlife.nl

1 Ruimte voor Regeneratief ondernemerschap

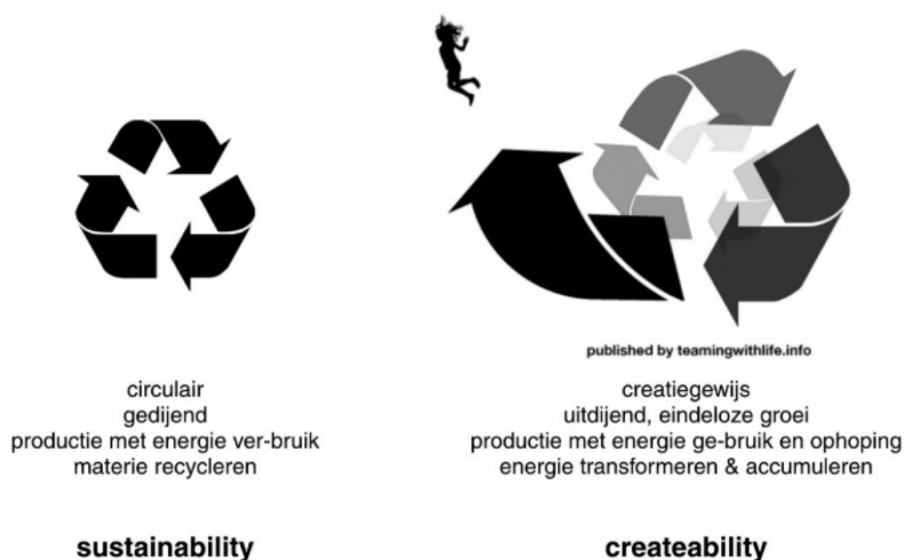
Waar het gangbaar ondernemen tegen grenzen aanloopt, opent regeneratief ondernemen deuren. Gangbaar ondernemen heeft doorgaans een negatieve impact op stikstof, CO₂, biodiversiteit, water en milieu. Regeneratief ondernemen daarentegen heeft hierop een overwegend positieve impact.

Overwegend, want er is natuurlijk ook sprake van negatieve effecten, maar de positieve effecten zijn hier per saldo steeds groter. Er wordt meer stikstof vastgelegd dan er uitgestoten wordt, er wordt meer CO₂ vastgelegd dan er uitgestoten wordt, er ontstaat per saldo steeds meer biodiversiteit en per saldo wordt bestaande milieuschade teruggedraaid.

Met regeneratief ondernemen hoeft het ondernemersklimaat dus niet op slot, het kan open blijven wanneer men verandert. Ondernemers worden zo uitgenodigd te innoveren en aan de vernieuwing van Zeeland mee te werken. En zo in staat gesteld om mee te werken aan de grote opgaven waar we voor staan, terwijl er geld verdiend wordt.

Het heeft dus dubbele winst: enerzijds zijn er zo meer mensen die aan het oplossen van de grote opgaven kunnen meewerken, waardoor de problemen sneller worden teruggedraaid. Anderzijds ontstaan er meer verdienmodellen doordat het ondernemersklimaat opnieuw verruimd wordt.

Met regeneratie kan de aloude scheiding tussen mens en natuur worden doorbroken. Regeneratief ondernemerschap is een kans waarmee Zeeland werkelijk als toekomstbestendige provincie op de kaart kan worden gezet.

Wij zien in het Regeneratief ondernemen voor het Programma Landelijk Gebied een groot potentieel. Met 'Teaming With Life' hebben wij dit concept al verder uitgewerkt, wij kunnen bij de implementatie van Regeneratief ondernemen ondersteunen.

Sustainability	Createability (regeneratie)
Giving life the ability to sustain life	Giving life the ability to create ever more life!
Natuur als kwetsbaar balancerend systeem begrijpen	Natuur als krachtig creërend systeem begrijpen
De negatieve impact verkleinen	De positieve impact vergroten
Natuur in balans (proberen) brengen	Natuur in topconditie brengen
Binnen de planetaire begrenzings	De planetaire begrenzings opnieuw verruimen
Kringlopen proberen te sluiten	Accumulerende cycli laten ontstaan
De entropie verkleinen	De syntropie vergroten

2 Ruimte voor Randerij

Misschien zijn de randen wel de meest kansrijke plekken in onze landschappen. De randen tussen natuur en landbouw, randen tussen dorpen en landbouw, randen tussen steden en landbouw, randen tussen water en landbouw... Want het is juist hier waar om nieuwe oplossingen gevraagd wordt. En is het ook niet hier waar gelijktijdig ruimte voor het beste van twee werelden te vinden is?

Het zijn deze messcherpe randen waar de twee aangrenzende werelden elkaar vaak verstoren. En van deze randen bestaan er duizenden kilometers, en die duizenden kilometers geven veel hinder en kosten ongezien veel geld.

'Randerij' is een concept waarmee op de ontwikkeling van deze randen wordt ingezet. Deze messcherpe randen worden opgerekt tot een bepaalde breedte en hier wordt natuurlandbouw met natuurrecreatie verenigd. De twee aangrenzende werelden worden hier door waardecreatie opnieuw met elkaar verbonden.

Randerij is een boerderij op randen met nieuwe verbindingen tussen landbouw, natuur en zachte recreatie. Het is zowel een robuuste buffer als een verbinding van de twee. Door hier nieuwe waarden aan toe te kennen en hier regeneratieve verdienmodellen te laten ontstaan. Op deze randen kan geleidelijk naar nieuwe vormen van regeneratieve landbouw en regeneratief landgebruik worden toegewerkt. Probleemranden worden zo kansranden!

Wij zien in Randerij voor het Programma Landelijk Gebied een groot potentieel. Met 'Teaming With Life' hebben wij dit concept al verder uitgewerkt, wij kunnen bij de implementatie van Randerij ondersteunen.

Zie voor meer info: www.randerij.nl

3 Ruimte voor experimenten in natuurbeheer en natuurontwikkeling

Natuurbeheer en natuurontwikkeling, we werken er heel hard aan, maar toch gaat de biodiversiteit per saldo nog steeds achteruit. De oplossingen blijken kleiner dan het probleem te zijn. Oplossingen die groter zijn dan het probleem zijn heel hard nodig en hiervoor is het nodig dat deze nieuwe oplossingen zonder hinder kunnen worden verkend en uitgetoetst. Om die reden stellen we voor om binnen de regelgeving die er is ruimte te creëren voor initiatieven met een andere aanpak, deze te verkennen en te stimuleren.

Wij zijn zelf heel erg geïnspireerd door de zogenaamde 'syntropische landbouw'. Een vorm van agroforestry die in het herstellen van ecosysteemprocessen (en het oplossen van de grote opgaven) misschien wel tot de meest succesvolle behoort. Van hieruit doen wij nu al enige jaren experimenten met syntropisch groenbeheer of wat wij liever 'syntropisch groenontwikkeling' noemen.

Wij zien in 'Syntropie' voor het Programma Landelijk Gebied een groot potentieel. Omdat het laat zien dat mens en natuur geen tegengestelden hoeven te zijn, dat economie en ecologie geen tegengestelden hoeven te zijn. Sterker nog, ze blijken elkaar te kunnen versterken.

Met 'Teaming With Life' hebben wij hierin al enige jaren ervaring, wij kunnen bij de implementatie van syntropie ondersteuning aanbieden.

Zie voor meer info: <https://www.teamingwithlife.info/watissyntropischelandbouw>

4 Ruimte voor regeneratief tiny wonen

Er is een nieuwe generatie aan het ontstaan, een generatie met nieuwe voorstellen over hoe de toekomst mooier, slimmer en poëtischer gaat worden en hoe hierin de toekomst opnieuw biodiverser, levendiger en leuker kan zijn.

Een groeiende groep (vaak jonge) mensen wil in actie komen. Met de bedoeling landschappen te herstellen en van hun Zeeland opnieuw een levendig succes te maken. Zoals bijvoorbeeld in het opzetten van agroforestry projecten of andere regeneratieve landschappen. Naast het beschikken over grond is ook het beschikken over een woning een grote beperkende factor. Vooral het wonen op het werk of land is in het behalen van succes hierin een belangrijke factor die nu vaak beperkend is omdat het tegen regelgeving aanloopt.

Het zou bijzonder helpend zijn wanneer (beginnende) regeneratieve ondernemers ongehinderd in een tiny house bij hun werk kunnen wonen. Omdat zij zo in het herstellen van landschappen echt succesvol kunnen zijn.

Nu tijden veranderd zijn, en belangen andere afwegingen krijgen, is het tijd om regels te versoepelen en als overheid het gemak van regeneratief ondernemen te vergroten.

5 Ruimte winnen door bestemmingen te stapelen

Ruimte wordt steeds schaarser in Nederland, ook in Zeeland. Nu kennen we bestemmingen zoals 'landbouw', 'natuur' en 'recreatie'. Wat zou er gebeuren wanneer deze bestemmingen gestapeld kunnen worden: 'Natuur + landbouw + recreatie'. Op die manier ontstaat er veel meer planologische ruimte en kan het probleem van ruimtegebrek meer worden opgelost.

Natuurlijk is het zo dat deze drie werelden van oudsher niet of weinig verenigbaar zijn. Maar er zijn steeds meer voorbeelden waarin deze functies wel verenigd worden en tegelijk in het oplossen van de grote opgaven heel succesvol zijn.

Het zijn regeneratieve voorbeelden waarin de mens opnieuw 'een nuttige soort' is. Het koppelen van 'regeneratie' aan 'het stapelen van bestemmingen' kan veel nieuwe ruimte scheppen, het kan het ontstaan van veel nieuwe natuur stimuleren en het kan het ondernemersklimaat aanzienlijk vergroten.

Bijlage 1 - Waardecreaties

Deze voorstellen kunnen de volgende waarden creëren:

Het stelt **bewoners en ondernemers** in staat:

- Om zelf aan creatie van toekomstwaarden mee te werken.
- In deze toekomst mee te investeren en er mee te verdienen.
- Landschappen te verrijken terwijl er geld verdiend wordt.
- Het natuurlijk voedselweb buiten de grenzen van bestaande natuurgebieden uit te breiden.
- Te leren hoe de ecologische voetafdruk met een positieve bijdrage te vergroten.
- Hoog kwalitatief voedsel dicht bij huis te bekomen.
- Van een verrijkte dorpsbeleving te genieten.

Het stelt **boeren en grondeigenaren** in staat:

- Door verhuur van de grond over een verzekerd goed inkomen te beschikken.
- Over meer economische stabiliteit te beschikken (niet langer afhankelijk van prijsvorming op de wereldmarkt).
- Te verdienen vóór de prestatie (verhuur) in plaats van na de levering (product).
- Gemakkelijk met verscherpende (milieu)wetgeving om te gaan.
- Van vormen van herstellende landbouw te leren zonder hierin zelf het risico te moeten dragen.
- Opnieuw van bedrijfsopvolging te dromen.

Het stelt **de overheid** in staat:

- Over een werkend vehicle voor uitvoering van grote maatschappelijke opgaven te beschikken (klimaat, biodiversiteit, bodem, water, stikstof) zonder dat dit de overheid geld kost.
- Over een eco-effectieve invulling van Nieuwe Economische Dragers (NED) te beschikken.
- Innovatie in de landbouwsector en de recreatiesector te stimuleren.
- Het imago van Zeeland als health regio te vergroten.
- Het ondernemersklimaat te versterken.
- Het bedrijfsopvolgingsklimaat te versterken.
- Meer banen te creëren.

Het stelt **planten en dieren** in staat:

- Opnieuw hun specifieke niche te vinden.
- Om talrijk te worden en in het optimaliseren van ecosysteemprocessen opnieuw succesvol te zijn.
- Actief aan verrijking van landschappen mee te werken.

dominerend
*de mens als top-predator
verlies aan grondstoffen en biodiversiteit*

als gelijkwaardigen
*life has sustained for billions of years - sustainability
minimaliseren van de ecologische voetafdruk - de mens als beschermer
nog altijd verlies aan grondstoffen en biodiversiteit*

samenwerkend - 'teaming with life'
*life has created for billions of years - createability
optimaliseren van de ecologische voetafdruk - de mens als team-creator
oogsten en ophopen van licht
toename van voedsel, grondstoffen, welzijn en ecologisch herstel*